

Syddansk Universitet

Bouchet, Dominique

Published in:

: , , ,

Publication date:

2010

Document Version

Forlagets udgivne version

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (APA):

Bouchet, D. (2010). . : , , , , 4, 3-15.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

СОЦІОЛОГІЯ

ВИПУСК 4

УДК 316.7

Домінік Буше

ПАРАДОКС КУЛЬТУРИ

„Парадокс міг би бути однією зі складових частин світу”
Yves Barel, La société du vide

Основний парадокс спілкування полягає у спілкуванні суспільства з самим собою. Парадокс культури полягає у встановленні себе як культури, суспільство має створити неможливу дистанцію до себе для того, щоб залишатись в своїх межах. Таким чином, суспільство знаходить свої засади, ставлячи себе в перспективу, визначаючи для себе проект, який природно бере початок у культурі, але який завжди зважає на те, що знаходиться за межами самого суспільства. Немає необхідності знати про парадокс для того, щоб працювати з ним. Однак є парадоксальним той факт, що суспільство, яке заявляє про свою готовність працювати з собою, не в змозі цього зробити.

The most fundamental communication paradox is that of the society communicating with itself. Culture's paradox is that in establishing itself as a culture, society has to create an impossible distance to itself in order to be able to remain within itself. Thus, society finds its bearings by putting itself into perspective, by giving itself a project which naturally takes its starting point in the culture but which always considers what is outside society itself. It is not necessary to be aware of the paradox in order to be able to work with it. Still it is paradoxical that the very society which declares itself ready to work with itself is not capable of doing so.

Нам [3; 4; 28] би хотілося вірити, що життя є простим. Можливо, на цю думку нас наштовхнула наша логіка. Ми надаємо перевагу простим моделям. Хотілося б вміти розрізняти чорне та біле та вибирати між двома різними шляхами. На жаль чи на щастя, – на практиці це є неможливим. Між чорним

та білим існує велика кількість відтінків, у деяких випадках може виявитися, що біле є чорним і навпаки. Ці численні можливі шляхи, зазвичай, переплітаються у лабіринт, в якому ми боїмося загубитися, якщо у нас є хоч найменше відчуття того, що вибір не є очевидним. Як наслідок, ми часто зіштовхуємося з ситуаціями, коли ми вагаємося, переходимо з одного шляху на інший у неспинному коливанні. Така ситуація і називається парадоксальною [4; 18; 35; 50].

Виглядає парадоксально, наприклад, що ритуал, який представляє і висвітлює конфліктний розпад суспільства, виявляється актом соціальної взаємодії [26; 30]. Також здається парадоксальним те, що ми ніколи не знали так багато про себе та природу як сьогодні, і в той же час відчуваємо себе такими безпорадними перед тим, що ми заподіюємо собі та природі. Наше відчуття безпорадності, відчуття опинитись у пастці парадоксальної ситуації може пояснюватися нашим розумінням ситуації. Відчуття безпорадності може виникнути як наслідок неприйняття самого парадокса. На мій погляд, те, як ми сприймаємо неспокій, є важливою причиною того, що ми відчуваємо себе паралізованими, коли зіштовхуємося з парадоксальною ситуацією. Ми бачимо негативний аспект тривоги. Ми намагаємось подавити неспокій замість того, щоб подивитись йому в очі. Неспокій виникає, коли ми не можемо вибрати безпечний шлях вперед, коли ми не можемо віднайти принцип вибору між двома дорогами. Якщо ми не будемо відмежовувати себе від парадоксу, нам буде простіше працювати з ним. У цій статті я намагатимусь пояснити, що сучасне суспільство, як будь-яке інше суспільство, обмежене рамками того, що я називаю „парадоксом культури”, і що сьогодні є водночас складніше і простіше жити з парадоксом, ніж будь-коли.

Можливо, сьогодні ми зустрічаємося зі зміною у нашому розумінні нашої діяльності, що є таким же важливим, як у час, коли ми почали вловлювати значення смерті. Усвідомлення смерті породило осмислення (міфи) та дії (ритуали), що були надзвичайно важливими для подальшого розвитку людства. Ці міфи і ритуали досі впливають на наше буття [5; 6; 7; 8; 40; 41; 45; 53]. Сьогодні можливо прийняти тривогу і парадокс як аспекти людського буття – як те, чого інколи ми не можемо уникнути. Коли ми перестанемо вважати тривогу та парадокс як щось, чого б ми хотіли уникнути, ми помітимо подальший розвиток нашої свободи [10]. Ми почнемо застосовувати нові стратегії і розвивати нові механізми у нашому взаємовідношенні з нами самими та довколишнім світом. До тих пір, поки ми зберігаємо розуміння того, що парадокс – це не щось, з чим ми можемо жити, а щось, що не мало б існувати, ми будемо жити як страуси, ховаючи

голови глибоко у семантичне болото, на якому ми будуємо свої відносини з тим, що ми називаємо реальністю. Коли ми підніmemo голови, ми можемо перестати жалітись на нашу неспроможність зробити щось з парадоксальними ситуаціями тими засобами, що є у нашому розпорядженні. Ми зможемо сміливо поглянути на семантичну трясовину і розвинути нові інструменти [40; 41].

Суворість та ентузіазм

Багато людей та організацій зацікавлені у зведенні складного до простого [39; 45; 46; 47] і зменшенні кількості протиріч з парадоксальними ситуаціями до мінімуму чи, у разі необхідності перетворенні таких ситуацій у недвозначні варіанти. Проте, час і знову ж таки людська креативність показали, що щось надзвичайне може з'явитися з парадоксального, з того, що не може бути інтерпретованим недвозначно, з комплексу, що не може бути спрощеним. Креативність не живе єдиною логікою. Логіка в свою чергу не має обмежуватись „логікою наборів” [19; 20; 21].

Логіка не вичерпує варіантів ставлення людей до себе та світу. Значимість духовних інструментів ми придумуємо для інтерпретації світу і для дії в ньому виходячи саме з відчуттів, що приводяться в дію нібито з цього духовного світу [4; 49]. Те ж саме відбувається, коли науковці шаленіють від своїх ідей. Їх ентузіазм є не менш важливим ніж їх обґрунтованість. Це, звичайно, не для того, щоб заявити, що ми маємо забути про „обґрунтованість”. Це лише для того, щоб сказати, що суворість має поставитися до ентузіазму серйозно. Тенденція фокусуватись лише на суворості, що ми показали вище, може бути важливим фактором у науковому розвитку. Є всі докази того, що соціальний, як і науковий розвиток, вимагає, щоб ми сприймали не лише логіку, а й себе серйозно [44; 46].

Поняття парадоксу

Як вже зазначалось раніше, існують люди, які заперечують існування парадоксів у реальності. Коли вони зіштовхуються з парадоксами, то розглядають їх лише як логічну задачу без реального підґрунтя. Якщо виявляється, що парадокс глибоко укорінився у реальності, люди вірять, що це може пояснюватись недоліком нашого розуміння манери міркування. Для них парадокс – це псевдо феномен, що має бути відкинутим за допомогою когнітивного процесу. Від становлення грецької філософії такі люди вели війну с парадоксальним.

Дискусія Бертранда Рассела щодо виклику парадокса є прикладом такої упередженості. Рассел роз'яснив теорію на логічних типах, що фігурують на ієрархічних рівнях, які можуть бути порівняні з поверхами будівлі. Сьогодні, навпаки, багато людей вірять у те, що рівні мають розглядатися водночас як окремі і закриті: ієрархічні та неієрархічні. Це саме такі парадоксальні пояснення, якими намагається скористатися поняття складності.

Дуглас Хофстадтер приділив певну увагу цій цікавій ситуації, в якій світ одночасно є ієрархічним та неієрархічним. Він оперує темою „заплутаної ієрархії” та „дивних петель” [30; 34]. У світі лише з двома об'єктами ідеї Хофстадтера вказують, наприклад, що кожен об'єкт в свою чергу є вершиною та дном відповідно ієрархії. Кожен об'єкт займає місце іншого у коливанні, що не може бути зупиненим. Таке коливання є вираженням парадоксального.

Соціально-психологічні приклади

Ми можемо навести характерні приклади з реального життя. Так, у фізиці, це може бути „Аспектний експеримент”. Проте, я б хотів використати два приклади з соціальної психології. Грегорі Батесон описав феномен „плутанини понять” [9], де людина зіштовхується з „розгубленістю” і вимушена вибирати, хоча і неспроможна це зробити. Ця людина буде змушена повірити або робити щось і це буде зворотнє. Таким чином, вона змушена перебувати у постійному ваганні. Звичайно, проблема не піддається розв'язанню. Проте, для цієї людини її вирішення є конче необхідним. Зараз добре відомо, що такого роду ситуації можуть привести до божевілля, але, незважаючи на це, існує можливість розробки стратегій, за допомогою яких „плутанина понять” може бути замінена існуючими обхідними шляхами [23].

Однак, немає необхідності зіштовхнутися з божевіллям, щоб пережити парадоксальне в культурі. Як француз, що прожив перші 25 років у Франції і згодом більше 25 років у Данії, я мушу визнати, що я не є справжнім французом, як і не є данцем. В культурному плані я одночасно є і французом, і данцем, і в той же час ні першим, ні другим. Кажучи, що я не є данцем (чи французом), я точно показую, наскільки я є данцем (чи французом). Маргінальна людина може бути змуженою до приналежності до кожної сторони, і не бути насправді приналежною до жодної [24; 36; 37; 38; 43]. Маргінальна людина потенційно знаходиться у вигіднішій позиції, щоб вловлювати відмінні риси культур, членом чи вигнанцем яких вона себе вважає.

Маргінальна людина виходить з суспільства, неспроможною зробити це. Це може спричинити „розгубленість”, що у свою чергу може перейти у

безумство. Проте, це не має стати кінцем. Це також може стимулювати креативність людини і створити нові шляхи у суспільстві. Що б трапилося, коли б усе суспільство діяло б як маргінальне по відношенню до себе [2; 3; 35; 51]?

Парадокс значення

Сучасне суспільство мусить створювати значення, як будь-яке інше суспільство. Саме суспільство за допомогою культури забезпечує усіх основою та напрямком [4; 26]. Це є вихідними пунктами для думок та дій кожного індивідуума. Соціальний зв'язок базується на деяких основних поняттях, які слугують дороговказом для членів суспільства. Коли ці дороговкази зникають або, коли їх занадто багато, важко знайти свій шлях.

Жодне суспільство не може уникнути створення значень. Створення значень відбувається відносно однозначно у різних типах суспільства. Може виявитись проблематичним конкретизувати значення специфічних дій або узагальнити значення, що є результатом специфічних дій. Проте, у кожному суспільстві усі дії та ідеї тією чи іншою мірою відносяться до основних припущень щодо сутності життя [48].

Суспільство, яке хоче створити значення, має дві можливості, котрі видаються взаємовиключними: або воно вибирає джерело поза системою (трансцендентність), або звертається до себе (іманентність). Традиційні суспільства припускали, що значення надходило ззовні: це було доведено. Припускалося, що значення було трансцендентним. Сучасні суспільства так чи інакше подолали трансцендентність: суспільство є сучасним, коли воно шукає значення у собі. Парадокс заключається у тому, що не має значення, чи суспільство посилається на джерело поза системою, чи звертається до себе як творця значення. Коливання будуть завжди присутніми між тим, що є іманентним у суспільстві і що є поза ним.

Не можливо уникнути трансцендентності. Суспільство не може уникнути запитань щодо меж суспільства, які ще називаються етичними питаннями [12; 13]. Коли хтось має на увазі межу, обов'язково щось має існувати за цією межею. Отже, суспільство має ставити свої дії у ширший контекст, ніж є воно саме. Таким чином, трансцендентність охоплює не лише те, що знаходиться поза суспільством, воно охоплює здатність суспільства до перевищення себе. У усіх суспільствах, традиційних чи сучасних, соціальне створює дистанцію і дзеркало по відношенню до себе для сприйняття і роботи над собою [18]. Осмислена таким чином трансцендентність не є настільки рухом ззовні, наскільки рухом зсередини назовні. Більш того, „транс” означає „через”, так само як і „поза” і дуже

влучно пояснює цю недвозначність. З метою забезпечення себе значенням, суспільство має визначитись, що є ззовні (транс - поза) його самого і, що пересікає (транс – через) його.

Таким чином, незважаючи на те, чи звертається суспільство до себе, чи заклопотане тим, що є поза ним, коливання між внутрішнім та зовнішнім буде завжди присутнім. Не має іманентності чи відношення до себе, яке б тим чи іншим чином не відносилось до трансцендентності, тобто, відношення до того, що знаходиться поза суспільством. Насправді, людина не може розділити внутрішнє та зовнішнє; неможливо говорити про одне, не торкаючись іншого, не існує зовнішнього відірваного від внутрішнього і навпаки. Це і є коливання: парадокс.

Парадокс у суспільстві

Таким чином, парадокс є у самому серці суспільства. Щоб зрозуміти себе та працювати з собою, суспільство має створити припущення щодо себе. Однак, для того, щоб споглядати за собою, суспільство неодмінно мусить створити дистанцію до себе. Те, що це не видається можливим, і все ж ще має бути доведеним через спроби, пояснює парадоксальну ситуацію, у якій опинилось суспільство.

Парадокс існує у межах соціальної реальності, тобто, таким чином, яким існує суспільство і не лише у нашому його описанні. Для того, щоб функціонувати, суспільство має звернутись до себе через самостворену дистанцію, яка не може бути дистанцією. Це звернення до себе через самостворену дистанцію пояснює парадокс у суспільстві. Сам парадокс полягає у необхідності створення неможливої дистанції до себе з тим, щоб залишатись поза собою.

Так само, як значення речення залежить від контексту, відповідно, від чогось, що існує поза реченням, значення суспільства є чимось, що приходить з поза меж суспільства. Парадокс полягає у тому, що власне саме суспільство мусить створити цю зовнішній бік. За словами Ховстадтера, жодне повідомлення неможливо повністю зрозуміти без зв'язку з зовнішнім повідомленням. Таким чином, суспільство знаходить свої смисли, надаючи собі перспективи і проект, який природно бере свій початок в культурі, але який завжди бере до уваги те, що існує поза межами самого суспільства.

Людська занепокоєність створенням значення є парадоксальною проблемою, що полягає у тому, як працює процес нашого мислення [25]. До цього часу питання трансцендентності та/або іманентності не завжди було важливим для людей. Наприклад, воно не було важливим у часи грецької епохи; у часи, що передували виникненню філософії, грецька ментальність

була поглинута героїчними постатями, що, на мою думку, приховує питання трансцендентності та іманентності. І все ж, можна констатувати, що у часи грецької епохи дійсно існували стратегії пізнання парадоксу культури. Немає необхідності знати про парадокс, для того, щоб працювати з ним.

Парадоксальні стратегії

Розуміння парадоксу в культурі не вичерпує його. Можливість працювати з парадоксом потребує парадоксальних за своєю сутністю стратегій. Ви не можете оцінити творення значення, але ви можете відчутти, значимість дій людей у суспільстві. Історія засвідчує чимало прикладів суспільств, які після поразок чи довгих безпроблемних періодів, наприклад, не могли дати раду у специфічних діях, діях, які, очевидно, не могли бути реалізованими. Однак така ситуація не обов'язково тягне за собою паніку [27; 29]; це також може створити відчуття відкриття нових можливостей.

Звернімося до деяких прикладів з минулого: Китай у четвертому та третьому століттях до нашої ери, де зародився Таоїзм; у Греції місто-держава в той же час припинила своє існування і стоїки та епікуріанці намагалися переосмислити світ; декілька сторіч потому з'являється Рим Лукреція і пізніше Августа. Можливо також віднайти приклади, ближчі до наших днів. Так, багато істориків наголошують на плутанині, що відбувалася у Європі у кінці середньовічної епохи, з абсурдним, романтичним станом справ. Може виникнути питання, чи ситуація, яку описує Томас Манн у „Казковій горі” не є ідентичною тій, яку автор насправді сам пережив на початку двадцятого сторіччя.

Таким чином, в очах різних груп проблема може виглядати по-різному. Проте, важливо, що саме сумнів є зараз у фокусі уваги. Здається, що вже не існує можливості контролювати парадокс. Суспільство має труднощі з розумінням самого себе. Члени суспільства відчують складнощі у спілкуванні між собою та з суспільними інституціями. Це саме та ситуація, у якій ми опинилися сьогодні і, виходячи з якої, наше парадоксальне ставлення до роботи є прикладом.

Робота та парадокс значення

Робота впродовж довгого часу була важливим фактором у суспільстві. У сучасному індустріальному суспільстві робота вважалася сакральною і виробництво було майже самоціллю, але сьогодні „постмодерна людина” [1; 17] є більш критичною: відношення до виробництва є двозначним і робота є однією з найдискутованіших тем. Донедавна робота сама по собі вважалася ціннісною і не була предметом дискусій. Робота сприймалася

усіма як цінність, що, зокрема, могло пов'язуватися з тим фактом, що її не можна було уникнути. Це була частина долі – її просто потрібно було робити. Сьогодні, у час, коли робота більше не є необхідною чи безпечною, її можна обговорювати. Роботу можна назвати парадигмою у дезінтеграції; вона втрачає свою історичну силу без справжньої альтернативи як організаційного принципу з часів виникнення так званого „постіндустріального суспільства” [11; 33; 52].

Ця криза є результатом того, що суспільство зіштовхнулось з проблемою творення нових значень. В решті решт, значення – це фактор, що поєднує специфічне та універсальне. Проте, сьогодні події відбуваються без спільного зв'язку. Не запропоновано всеохоплюючого значення. Кожен громадянин має право самостійно приймати рішення, незалежну систему цінностей і долучати їх до його стилю життя, відчуваючи безпорадність перед світовою катастрофою. Це відчуття безтурботності та безпорадності призводить до появи відчуття „відчуженості” від суспільства. Суспільство є відчуженим від самого себе. Людина відчуває складність, пов'язану з вкоріненістю у всесвіті. Для всесвіту є проблемою використання людини для свого збереження. У суспільства чимало проблем взаємодії з собою. Це є великою проблемою, оскільки сучасне суспільство готове до роботи з собою, на відміну від традиційних суспільств. Парадоксально, що саме суспільство, яке заявляє про свою готовність до роботи з самим собою, не може цього зробити. Не існує спільно створених проєктів. Суспільство бореться зі своєю трансцендентальністю.

Сьогодні легко можна побачити руйнування старих моделей діяльності. Політики більше не в змозі інтуїтивно спілкуватися зі своїми виборцями. Фермери відчувають труднощі у відношенні до своїх тварин. Робітники нудяться, замість того, щоб працювати. Капіталісти насправді не знають, навіщо вони накопичують. Раніше всі ці функції були більш прямолінійними і не мали бути вивченими з книжок чи детально аналізованими. Вони пізнавалися з досвідом. Не можна сказати, що їм не кидали виклик чи їх не критикували, але вони працювали.

Парадокс репресії

Зараз, на початку двадцять першого сторіччя, виглядає так, ніби ми, сучасні люди, не зважаємо на значення взагалі. Більшість з нас є більше стурбованими своєю купівельною спроможністю, нашим виглядом чи стилем життя, ніж смыслом життя. Однак, зосередження на культивуванні іміджу, стилю життя, споживання, поєднаних з розмовами про екологічні катастрофи і відсутність поваги до природи і один до одного, може

відображати серйозну хворобу. Суспільство не може уникнути питання значення. Як вже було зазначено на початку цієї статті, як приклад того, що є парадоксом, ритуал, що становить і переносить конфліктний розпад суспільства, виявляється актом соціальної взаємодії. Позбавлення від значення має смисл! А смисл є дуже важливим.

Можливо причиною того, що речі, які нас більш за все хвилюють, залишаються прихованими є те, що вони є надзвичайно важливими. Може видатись парадоксальним той факт, що самі проблеми, які є соціально та психологічно вирішальними, сьогодні навіть не дискутуються і ховаються за сценарієм, де найбільш важливі елементи виявляються „опорами”. Проте, це також може бути показником незадоволеності суспільства відсутністю коріння, складнощів зі створенням проекту та проблем у організації людських взаємовідносин.

Для членів суспільства не достатньо просто ставитися до речей. У їх символічному світі речі передусім існують для збереження людських взаємовідносин. Проте, як прихильники так і критики споживацького суспільства схильні випускати дещо з поля зору. Прибічники випускають її уваги той факт, що немає прямих зв'язків з речами, а критики той, що люди не можуть спілкуватися між собою без спільних тем для розмов. Протягом деякого часу споживання та виробництво існували як заміна значення та комунікації. Проте, це було можливим лише тому, що вони насправді були проектом.

Людський внутрішній трикутник з речами не є винаходом індустріального суспільства. Аспект парадокса культури полягає у тому, що людські взаємовідносини завжди є відданими „речам?”. Проблема у тому, що протягом певного часу споживацьке суспільство не змогло розгледіти трикутного аспекту у людських взаємовідносинах і тому, що трикутна модель є основною для людської та суспільної ідентичності [31]. Коли слухачі замовляють на радіо пісню, коли клієнти купують останні модні новинки, коли праві екстремісти бруднять двері іммігрантів екскрементами, вони всі спілкуються з іншими і собою за допомогою символів: символів, у зміні значення яких вони беруть участь, але і не можуть бути зрозумілими без культурного підтексту.

Культура є тим, що суспільство вимальовує, коли ми говоримо про теперішнє і створюємо майбутнє. Однак, це передбачає, що ми поведимося як людські істоти, тобто, як культурні істоти, котрі намагаються мати відношення до теперішнього і творити майбутнє. Якщо культура навіть не може впливати на проект, тут, як вже було згадано, криється трансцендентальна проблема: соціальна репресія [14].

Загальне та специфічне

Людська активність не може бути вичерпаною тим, що може бути проаналізовано повністю та описане у книжках. Деякі дії не можуть бути відокремлені від поточних подій і людей, які реалізують ці дії. У сучасному суспільстві старання сконцентровані на тому, що може бути проаналізовано однозначно, закладено у формулу, закодовано у комп'ютер тощо. Ми більшою чи меншою мірою обрали нівелювання важливості всього іншого. Все ж таки, креативність суспільства також засновується на тому, що не може бути відділеним від персональних характеристик та відносин, які відбуваються без можливості бути відтвореними у іншому контексті. „Інтуїція”, „харизма”, „закоханість” і те, що Клод Леві-Стросс називає “bricolage” [16; 42] є цьому прикладом. В наші дні ми схильні очікувати на рішення, що можуть бути вираженими в технократичних програмах чи бути обробленими комп'ютерами. Ми знову наштовхуємося на парадокс: у суспільстві, яке високо цінує технічну, аналітичну, альтернативну стратегію для вирішення проблем, які опинилися у глухому куті, є можливість виходити з нових форм „дій”: тобто, бачення себе по-новому, нове бачення технологій, нові моделі спілкування один з одним, що може бути ініційованим високоспецифічною взаємодією між експериментаторами у компаніях, місцевих суспільствах, сім'ях..., що не може бути вираженим безпосередньо у аналітичних термінах. Знову, це зумовлено тим фактом, що кожне суспільство базується на більш ніж аналітичності, і, що не існує аналізу, який би базувався лише на аналітичності. Аналітичність завжди базується на розумінні всесвіту та на специфічних обставинах, які є другорядними, особливими та непередбачуваними.

Через відсутність уваги до того, що не може бути закладеним у формули, сучасне суспільство має проблеми з розумінням нових форм „дій”, які виникли останнім часом [22]. Воно також мало складнощі у наданні сприятливих умов для виникнення нових стратегій.

Література

1. Balandier G. Le detour / Balandier Georges. – Paris: Fayard. – 1985.
2. Barel Y. La quete du sens. Comment l'esprit vient a la cite / Barel Yves. – Paris: Seuil. – 1987.
3. Barel Y. La societe du vide / Barel Yves. – Paris: Seuil. – 1984.
4. Barel Y. Le paradoxe et le systeme. Essai sur le fantastique social / Barel Yves. – Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble. – 2008.
5. Bataille G. Lascaux ou la naissance de l'art / Bataille Georges. – Paris: Skira. – 1955.

6. Bataille G. Lascaux ou la naissance de l'art / Bataille Georges. – Œuvres complètes IX. – Paris: Gallimard. – 1979.
7. Bataille G. Le berceau de l'humanité: la vallée de la Vézère / Bataille Georges. – 1970.
8. Bataille Georges. Erotism, death & sensuality / Bataille Georges. – San Francisco: City Lights Books. – 1986.
9. Bateson G. Steps to an ecology of mind / Bateson Gregory. – Hawaii: Chandler publishing Company. – 1972.
10. Beauvoir de S. Pyrrhus et Cénéas / Beauvoir Simone de. – Paris: Gallimard. – 1944.
11. Bell D. The coming of post-industrial society / Bell Daniel. – New York: Basic Books. – 1973.
12. Bouchet D. Det etiske spørgsmaal: begrænsningen som gør frihed mulig / Bouchet Dominique // Paradigma, 4. – 1990.
13. Bouchet D. Det hellige i sociologisk perspektiv / Bouchet Dominique // Paradigma, 3. – 1989.
14. Bouchet D. Det tabte band og det gode liv. Identitet, familie og parforhold i socialfilosofisk perspektiv / Simon Lauman Jorgensen (ed.) // Det gode liv - mere end dig selv. – Aarhus: Philosophia. – 2004.
15. Bouchet D. Kulturens paradoks. Om det samfundsmæssige levevis / Bouchet Dominique // Paradoks, I.I. – 1991.
16. Bouchet D. Marketing and the redefinition of ethnicity / Janeen Arnold Costa and Gary J. Bamossy (eds) // Marketing in a multicultural world, ethnicity, nationalism, and cultural identity. – Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage. – P. 68-104. – 1995.
17. Bouchet D. Rails without ties. The social imaginary and postmodern culture. Can postmodern consumption replace modern questioning? / Bouchet Dominique // International journal of Research in Marketing. – № 11. – 1994.
18. Bouchet D. The ambiguity of modern conception of autonomy and the paradox of culture // Thesis Eleven, 88. – 2007.
19. Castoriadis C. Culture in a democratic society / Castoriadis Cornelius. – 1997.
20. Castoriadis C. La montée de l'insignifiance / Castoriadis Cornelius // Les carrefours du labyrinthe IV. – Paris: Seuil. – 1996.
21. Castoriadis C. Les carrefours du labyrinthe / Castoriadis Cornelius. – Paris: Seuil. – 1978.
22. Collectif B. Ravages de la marchandisation, mirages de l'évaluation, misère de la spécialisation // Revue du MAUSS Premier semestre. – 2009.
23. Cyrulnik B. Les vilains petits canards / Cyrulnik Boris. – Paris: Odile Jacob. – 2001.

24. Devereux G. Ethnopsychanalysis. Psychoanalysis and anthropology as complementary frames of reference / Devereux Georges Berkeley. – Los Angeles, London: University of California Press. – 1978.

25. Dortier J.-F. Le cerveau et la pensee. La revolution des sciences cognitives / Dortier Jean-Francois. – Paris: Editions Sciences Humaines. – 1999.

26. Dupuy J. P. Introduction aux sciences societies. Logiquedes phenomenes collectives / Dupuy Jean Pierre. – Paris: Ellipses, Ecole Poly technique. Edition Marketing. – 1992.

27. Dupuy J. P. La panique, Paris: Les empecheurs de penser en rond / Dupuy Jean Pierre. – 1991.

28. Dupuy J. P. Ordres et desordres. Enquete sur un nouveau paradigme/ Dupuy Jean Pierre. – Paris: Seuil. – 1982.

29. Dupuy J. P. Pour un catastrophisme eclaire. Quand l'impossible est certain. – Paris: Seuil. – 2002.

30. Dupuy J. P. Tangled hierarchies: Self-reference in philosophy, anthropology and critical theory (trans. March Anspach) / Dupuy Jean Pierre // Comparative criticism, 12. – 1990.

31. Girard R. The Rene Girard reader (ed. James G. Williams) / Girard Rene. – New York: The Crossroad Publishing Company. – 1996.

32. Godart-Wendling B. Paradoxe (Philosophie occidentale) / Andre Jacob and Sylvain Auroux (eds) // Encyclopedic Philosophique Universelle. – Volume 77. Les notions philosophiques. – Tome 2. – Paris: Presses uni-versitaires de France. – 1990.

33. Gorz A. Metamorphoses du travail. Quete du sens / Gorz Andre. – Paris: Galilee. – 1988.

34. Hofstadter D. R. Go'del, Escher, Bach: an eternal golden braid, Hofstadter / Douglas R. - New York: Vintage Books. – 1980.

35. Kristeva J. Strangers to ourselves (trans. Leon S. Roudiez) / Kristeva Julia. - New York: Columbia University Press. – [1988] 1991.

36. Laplantine F. Je, nous et les autres. Etre humain au-dela des appurtenances / Laplantine Francois. - Paris: Le Pommier-Fayard. – 1999.

37. Laplantine F. Le metissage / Laplantine Francois, and Nouss, Alexis. - Paris: Flammarion (Collection Dominos). – 1997.

38. Laplantine F. Transatlantique. Entre Europe et Ameriqus latines / Laplantine Francois. – Paris: Payot. – 1994.

39. Le Moigne J.-L. La modelisation des systemes complexes / Le Moigne Jean-Louis. – Paris: 1990.

40. Leroi-Gourhan A. Le geste et la parole / Leroi-Gourhan Andre. Tome II. La memoire et les rythmes. – Paris: Albin Michel. – 1965.

41. Leroi-Gourhan A. Le geste et la parole / Leroi-Gourhan Andre. – Tome 7. Technique et langage. – Paris: Albin Michel. – 1964.

42. Levi-Strauss C. *La pensee sauvage* / Levi-Strauss Claude. – Paris: Plon. – 1962.
43. Maalouf A. *In the name of identity* / Maalouf Amin. – New York & London: Penguin Books. – [1998] 2003.
44. Morin E. *La Methode. I. La nature de la nature* / Morin Edgar. - Paris: Seuil (Collection Points). - [1977] 1981.
45. Morin E. *L'homme et la mort* / Morin Edgar. - Paris: Seuil. – 1951.
46. Morin E. *Method. Towards a study of humankind. Volume 1: The Nature of nature* / Morin Edgar. - New York: Peter Lang. – 1992.
47. Morin E. *On complexity*. - Cresskill, New Jersey: Hampton Press. – 2008.
48. Nancy J.-L. *Le sens du monde. Edition revue et corrige*e / Nancy Jean-Luc. – Paris: Galilee. – [1993] 2002.
49. Pascal B. *Pensees* / Pascal Blaise. – Paris: Gamier Ereres.
50. Quere L. *Des miroirs equivoques. Aux engines de la communication moderne* / Quere Louis. – Paris: Aubier Montaigne. – [1982] 1992.
51. Ricoeur P. *Oneself as another* (trans. Kathleen Blarney) / Ricoeur Paul. – Chicago & London: The University of Chicago Press. – [1990] 1992.
52. Sennett R. *The corrosion of character. The personal consequences of work in the new capitalism* / Sennett Richard. – New York and London: W. W. No Tton & Company. – 1998.
53. Thomas L.-V. *Anthropologie de la mort* / Thomas Louis-Vincent. – Paris: Payot. – 1975.